ПРИЛАГАТЕЛНИ СЪС ЗНАЧЕНИЕ ’КУХ – ЗА ОРЕХ, ЛЕШНИК’ В РОДОПСКИТЕ ГОВОРИ

Преди години по проекта „Родопски лексикален атлас“ в Секцията за българска диалектология и лингвистична география бяха събрани лексикални материали от 232 селища, от различни по тип родопски говори.

Обект на изследване в настоящата работа са прилагателни със значение ’кух – за орех, лешник’, регистрирани в родопските говори, изследвани по посочения проект.

Най-широко разпространение има прилагателното **чурук,** което се среща в над 115 родопски села. Найден Геров определя значението на заемката от турски език като ’Чуруклив, изгнил, развален, нездрав, болнав, неопечен’ (Геров 1978: 562), а в тълковния речник са посочени значенията 1. Разяден от гниене; прогнил, шуплив, похабен. и 2. Болнав. (БТК 1995: 1073).

Обликът *чуру̀к* се среща във Костандово, Велинградско; Козаново, Бачково, Долнослав, Орешец, Асеновградско; Бабяк, Разложко; Дедево, Пловдивско; Смолян, Давидково, Габрица, Полковник Серафимово, Смолянско; Хухла, Ивайлоградско.

Множество са фонетичните варианти, записани в говорите. Това са: *чур’у̀к* – Чепинци, Маданско; *ч’уру̀к* – Якоруда, Разложко; Ваклиново, Кочан, Жижево, Теплен, Гоцеделчевско; Барутин, Пещерско; Белотинци, Драмско; Селча, Девинско; Яврово, Лесково, Добростан, Павелско, Добралък, Наречен, Малево, Орехово, Лъкавица, Джурково, Асеновградско; Лесково, Долно Фатово, Брезе, Девинско; Райково, Славейно, Лъджа, Търън, Влахово, Чокманово, Турян, Бориково, Смолянско; Петково, Боровина, Ардинско; Средногорци, Лещак, Шаренка, Ерма река, Мъглища, Маданско; Тънково, Хасковско; Горни Юруци, Покрован, Гугутка, Драбишна, Ивайловградско; Стрижба, Крумовградско; Царино, Момчилградско; *ч’уру̀к’* – Ситово, Пловдивско; Кожари, Воднипад, Ждребово, Девинско; Устово, Писаница, Бостина, Хасовица, Долна Арда, Смолянско; Искра, Първомайско; Тракиец, Мандра, Хасковско; *ч’ур’у̀к’* – Сърница, Велинградско; Буйново, Девинско; Вълчан дол, Смолянско; Неделино, Маданско; Сърница, Николово, Стамболово, Долно Ботево, Хасковско; Смирненци, Черна могила, Харманлийско; Мезек, Свиленградско; Егрек, Крумовградско; *ч’ур’у̀к* – Лилково, Пловдивско; Солища, Девинско; Момчиловци, Заграждéн, Момарско, Буково, Смолянско; Петров дол, Елховец, Маданско; Сив кладенец, Долно Луково, Ивайловградско; *ч’ӥру̀к* – Косово, Смолянско; Тихомир, Крумовградско; *ч’ӥр’у̀к’* – Смилян, Смолянско; Брястово, Хасковско; Горноселци, Ивайловградско; *ч’иру̀к* – Годешево, Гоцеделчевско; *ч’иру̀к* – Хвойна, Асеновградско; Гела, Девинско; *чир’у̀к* – Могилица, Смолянско; Долен Рудозем, Маданско; *черу̀к* – Богутево, Асеновградско; Чепеларе; *ч’еру̀к* – Левочево, Смолянско; *чẹру̀к* – Стойките, Широка лъка, Девинско;

чẹру̀к' – Кремене, Смолянско; *ч'ẹру̀к* – Кремене, Смолянско; Батанци, Бориново, Маданско; *ч'ẹр'у̀к* – Витина, Маданско; *чъру̀к* – Червен, Асеновградско; *ч'ър'у̀к* – Върбово, Девинско; *ч'ури̇̀к* – Гугутка, Ивайловградско; Аврен, Крумовградско; *чир'и̇̀к'* – Девисилово, Крумовградско; *ч'йри̇̀к* – Девисилица, Голям Девисил, Крумовградско; *чири̇̀к* – Малък Девисил, Крумовградско.

Две хибридни прилагателни са оформени с чуждата основа **чурук** – *ч'уру̀ч'ẹф* – Чавдарица, Пещерско; *чуру̀ч'ẹф* – Беден, Девинско; *ч'ур'у̀ч'ẹф* – Ягодина, Триград, Девинско и *чурукли̇̀ф* – Ракитово, Велинградско.

Обликът *ч'ур'у̀к* със значение 'кух' се среща в Мерданя и Каранци, Великотърновско[1].

Общобългарското прилагателно **празен** се открива в 23 родопски села със значение 'кух'. Това са: *пра̀зен* – Корница, Гоцеделчевско; Сивино, Смолянско; Варвара, Дебращица, Пазарджишко; *пра̀зạн* – Дорково, Велинградско; Виево, Кутела, Смолянско; Оряховец, Ардинско; *пра̀зън* – Осина, Гоцеделчевско; Новаково, Асеновградско; *пра̀зẹн* – Боянци, Асеновградско; *пра̀з'ẹн* – Змеица, Осиково, Девинско; Касъка, Радилово, Пещерско; Паталеница, Пазарджишко; Момчиловци, Буково, Смолянско; Върбина, Маданско; *пра̀з'ен* – Слащен, Гоцеделчевско[2].

Прилагателното **шуплив** е представено в речника на Н. Геров като **шюпливый** 1. Что е изяденъ отъ чрьвякъ... 2. Что има шюплы, дупкы... 3. Хралопатый... 4. Слабый, кекавый... (Геров 1978: 590), а в тълковния речник са посочени значенията: 1. Който има шупли; шуплест. 2. Изяден отвътре. Шуплив орех. (БТР 1995: 1083). В родопските говори прилагателното се среща като *шупли̇̀ф* в Белица, Филипово, Добърско, Бачево, Елешница, Горно Драглище, Разложко; Разлог; Лъжница, Гоцеделчевско; Ловча, Сярско. Регистрирани са фонетични варианти като *ш'упли̇̀ф* – Зърнево, Драмско; *шупл'йф* – Илиндин, Гоцеделчевско; *ш'упри̇̀ф* – Волак, Драмско.

С корен *шуп-* са оформени още *шу̀пкаф* – Ореше, Дебрен, Гоцеделчевско; *шу̀пкали̇̀ф* – Розово, Пещерско; *шу̀парлаф* – Боголин, Крибул, Гоцеделчевско; *шупарла̀ф* – Козарско, Пещерско; Горно Луково, Ивайловградско; *ш'урпъла̀ф* – Малко Градище, Свиленградско; *шу̀парл'ẹф* – Вълкосел, Гоцеделчевско; *шу̀парлиф* – Равногор, Пещерско; *шупарли̇̀ф* – Старцево, Маданско; Златоград; *шупърли̇̀ф* – Тешово, Гоцеделчевско; *шупорло̀ф* – Беслен, Гоцеделчевско; *шу̀парлоф* – Туховища, Гоцеделчевско.

В Архива за Български диалектен речник прилагателно *шуплиф* със значение 'кух' има следното географско разпространение: *шупли̇̀ф* – Бобошево, Дупнишко; Войнягово, Карловско; Костурско; *шу̀плиф* – Благоевградско; Дебърско; *ш'упли̇̀ф* – Самоков; *шупл'и̇̀ф* – Кюстендилско Краище.

Общобългарският облик **кух** е регистриран в 14 родопски села, както и в речниците на българския език. Гръцката заемка (с преход *ф* > *х*; *куф* > *кух*) се среща в Драглище, Разложко; Делчево, Абланица, Баничан, Господинци, Гоцеделчевско; Ливадища, Драмско; Еникьой, Ксантийско; Царева поляна,

Хасковско; Камилски дол, Ивайловградско; Черничево, Крумовградско; *куһ* – Мулдава, Асеновградско; Горна Арда, Смолянско; а *куф* в Долен, Гоцеделчевско; Забърдо, Асеновградско;

Прилагателното **паратик**, от гръцко παρατήκω (БЕР 1996: 67–68), със значение 'кух' се открива в няколко родопски села: *паратик* – Пчеларово, Кърджалийско; *парат'ик* – Пилашево, Първомайско; Сусам, Хасковско; *парат'ко* – Момчиловци, Смолянско. Много по-широко разпространение има значението му 'лош, зъл' – Смолянско, Ардинско, Маданско, Асеновградско, Момчилградско, а като 'свободен, незает' се среща в Първомайско, Варненско, Малкотърновско, Ахтопол.

Заемката **зох** от гръцкото ζούφιος '(за плод) кух, празен' (БЕР 1971: 655) се среща в говора на Парил, Лъки, Тешово, Гоцеделчевско; Черешово, Драмско, а *зоф* – в Жълтуша, Маданско.

В Крумовградско и Димотишко битуват лексемите *кауќ* – Лимец, Крумовградско; *късуќ* – Караклис, Димотишко; *куһуќ* – Бряговец, Крумовградско, все със значение '(за плод) кух, празен', заети от тур. kovuk 'кух, кухина в дърво' (БЕР 1979: 280).

Безспорно най-голям интерес представлява прилагателното **глух**, регистрирано в 14 села в Гоцеделчевско и едно в Разложко със значение 'кух – за орех, лешник'. Това са Обидим, Разложко; Рибново, Балдево, Огняново, Скребатно, Осиково, Брезница, Добротино, Горно Дряново, Лещен, Гърмен, Ореше, Ляски, Гоцеделчевско; *глуф* – Долно Дряново, Плетена, Гоцеделчевско.

В Архива за БДР, в диалектни речници и архиви, в Речник на българския език, в Българския тълковен речник, в Българския етимологичен речник не е посочено значение 'кух' при тълкуването на лексемата *глух*. В тях основното значение е 'който е лишен от способността да чува', но освен това се представят и 'глухо, затънтено (място)', *глуха доба* 'потайно време', 'За местност, улица и др. – в който няма шум, движение; неоживен, безлюден, тих, пуст' (РБЕ 1981: 219).

Мария Войтила-Свежовска доказва, че прасл. **glux-* се свързва както с инд. евр. корен **k'lek* 'чувам', така и с инд.евр. корен **gelu̯* със семантика 'притеснявам, затварям', от което прави извода, че *глух* има значение 'който има „закрит" слух' (Свежовска 1991).

С. Толстая разглежда семантическия паралелизъм на гнездата **glux-* и **slěp-* и извежда 16 общи значения в славянските диалекти (Толстая 2007: 417), които се отнасят до човек, животни, растения, обекти на възприятие, време, оръдия за действия, храна. Към всички тях можем да прибавим и непознатата досега сема 'кух, празен – за орех, лешник', регистрирана в западнорупския гоцеделчевски говор.

В говора на гоцеделчевските села значението 'тих, пуст' на прилагателното *глух* се развило към 'празен', 'кух – за орех, лешник'. Това е ярък пример както за запазването на старинни значения в диалектите, така и за разширяването на семантиката на лексемите в диалектния език.

Прилагателни със значение 'кух – за орех, лешник' в родопските говори

БЕЛЕЖКИ

[1] Сравнителният материал е ексцерпиран от Архива за Български диалектен речник в Секцията по българска диалектология и лингвистична география – Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“, БАН.

[2] За лингвогеографското представяне на прилагателните вж. приложената карта.

БИБЛИОГРАФИЯ

БЕР 1971: Български етимологичен речник. Т. I. София, Издателство на БАН.

БЕР 1979: Български етимологичен речник. Т. II. София, Издателство на БАН.

БЕР 1996: Български етимологичен речник. Т. V. София, Издателство на БАН.

БТК 1995: Български тълковен речник (колектив). Четвърто издание. Допълнено и преработено от Д. Попов. София, 1995.

Геров 1978: Речник на българския език. Фототипно издание. Ч. V. София, Български писател.

РБЕ 1981: Речник на българския език. Т. III. София, Издателство на БАН.

Свежовска 1991: Wojtiła-Świerzowska, M. Dlaczego głuchy nie słyszy? Rozważania o etimologii psł. głuchъ. – Јужнословенски филололг XLVII. Београд, 1991, с. 209—220 (цитирано по Толстая 2007).

Толстая 2007: Толстая, С. М. Почему слепой не видит? (к етимологии слав. *slěp-). В: Словенска етимология данас. Зборник симпозијума одржаног от 5. до 10. септембра 2006. године. Београд, с. 409–419.

Лиляна Василева